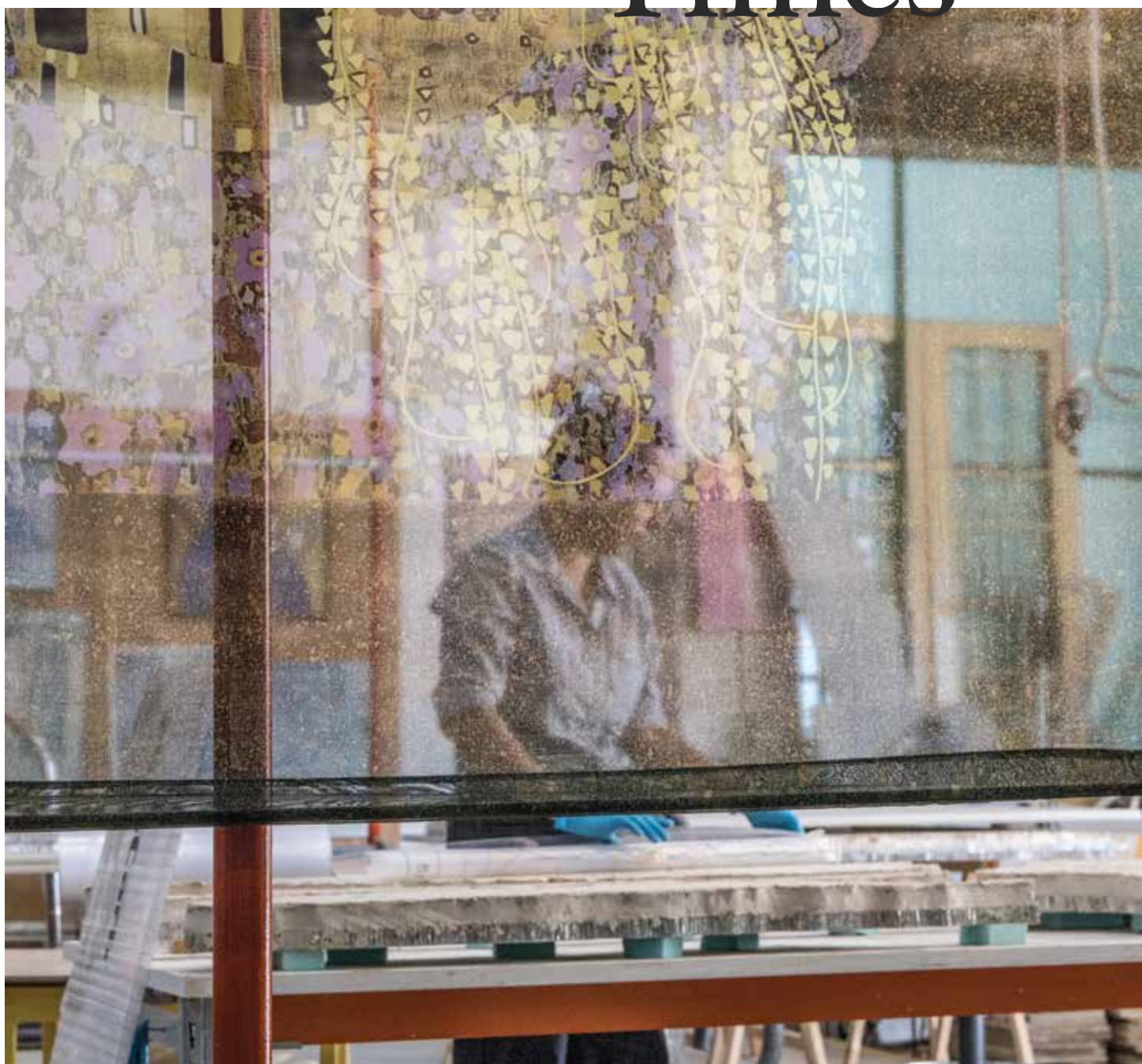


Conserva Times



Η συντακτική ομάδα του Conserva

Αρχισυνταξία:

Μακρή Λαμπρινή
Κοντιμπά Μαρία
Κοσμέτου Ελένη

Τσίρου Ελευθερία
Αλεξανδράκη Ειρήνη
Αποστολάκης Γιάννης
Δρίβα Βασιλική
Κουλιανού Μαρία
Αποστόλου Δήμητρα

Γραφιστική Επιμέλεια:

Κυριακίδου Μάρθα

Στοιχεία:

Το **Conserva Times** είναι μια πρωτοβουλία του Π.Α.Σ.Ε.Σ.Α.Ε.Τ.

Η κυκλοφορία του είναι τριμηνιαία και ο σκοπός του είναι να προάγει τη διάδοση της γνώσης εντός της κοινότητας των συντηρητών, να ενημερώνει για τις τελευταίες εξελίξεις στον τομέα και να προβάλλει συνολικά την επιστήμη της συντήρησης.

- 📧 Στείλτε τη συμμετοχή σας στο **pasesaet@gmail.com**, έως 15 Αυγούστου, για να δημοσιευτεί το άρθρο σας στο τεύχος 6, Ιουλίου - Σεπτεμβρίου
- 📧 Στείλτε σχετική φωτογραφία και διεκδικείστε τη θέση σας στο εξώφυλλο

Περιεχόμενα

01 Εισαγωγικό σημείωμα | σελ.05

02 Τα νέα του ΠΑ.Σ.Ε.Σ.Α.Ε.Τ. | σελ.06

03 Πού παίζει τέχνη; | σελ.08

04 Μορφές εργασιακής βίας και παρενόχλησης

Οργανωτική Επιτροπή | σελ. 10

**05 «Επιβιώνοντας» στο πεδίο των
τεχνών και της δεοντολογίας
Συντήρησης**

Κωνσταντίνος Στουπάθης | σελ. 12

**06 Πολιτιστική Κληρονομιά και
Εθνική Στρατηγική: Η Ελλάδα
πέρα από τα Σύνορα.**

Ορφέας-Κων/νος Σωτηρίου | σελ. 16

**07 Άγιος Νικόλαος Μεσοποτάμου:
Ένα Βυζαντινό Μνημείο-Γέφυρα
Πολιτισμού μεταξύ Ελλάδας και
Αλβανίας**

Ιωάννης Αποστολάκης | σελ. 24

**08 Πώς οι συνθήκες διαβίωσης
«έγραψαν» στο σώμα των αρχαίων
πληθυσμών**

Βασιλική Δρίβα | σελ. 32

Η εικόνα εξωφύλλου του 5^{ου} τεύχους CONSERVA Times
ανήκει στην Μελίνα-Ζωή Καμινάρη



Η Μελίνα-Ζωή Καμινάρη σπούδασε Γραφιστική και Οπτική Επικοινωνία στη Σχολή Βακαλό και Φωτογραφία (BA) στην ΣΓΤ κ ΚΣ ΤΕΙ Αθήνας. Έκανε, με υποτροφία του ΙΚΥ, το μεταπτυχιακό της (MA) «Εικόνα και Επικοινωνία» στο Goldsmiths' University of London και είναι διδάκτορας Μέσων, Επικοινωνίας και Πολιτισμού του Πάντειου Πανεπιστημίου. Έχει δουλέψει στο Μουσείο-Αρχείο της ΕΡΤ στα φωτογραφικά αρχεία και ως εργαστηριακός συνεργάτης στο Τμήμα Γραφιστικής στα ΤΕΙ Αθήνας και επί σειρά ετών ως αρθρογράφος στο περιοδικό Φωτογράφος στη στήλη "Φωτογραφήματα".

Εργάζεται ως φωτογράφος αρχαιοτήτων και μνημείων υπό συντήρηση στην ΔΣΑΝΜ-ΥΠΠΟ. Είναι επίσης συγγραφέας και πιστοποιημένη εκπαιδεύτρια ενηλίκων στα Δημόσια ΙΕΚ Φωτογραφίας. Έχει παρουσιάσει το έργο της σε πολλά φωτογραφικά φεστιβάλ και ατομικές εκθέσεις, καθώς και σε διεθνή συνέδρια στο εξωτερικό στο πεδίο του Οπτικού Πολιτισμού. Έργα της βρίσκονται στις συλλογές του Μουσείου Φωτογραφίας της Θεσσαλονίκης και της Ελληνοαμερικανικής Ένωσης και σε ιδιώτες.

 [melinnakaminari](#)

Εισαγωγικό σημείωμα

Με την άφιξη της άνοιξης κυκλοφορεί και το **5ο τεύχος του Conserva Times!** Το περιοδικό συνεχίζει να φιλοξενεί θέματα που αφορούν την πολιτιστική κληρονομιά, τη συντήρηση και την καθημερινότητα των επαγγελματιών του χώρου, συμβάλλοντας στον ουσιαστικό διάλογο γύρω από τις προκλήσεις και τις προοπτικές του κλάδου.

Στη νέα αυτή έκδοση αναδεικνύονται **ζητήματα που συνδέουν την πολιτιστική κληρονομιά με το ευρύτερο κοινωνικό και εργασιακό πλαίσιο:** από τον ρόλο της πολιτιστικής πολιτικής έως τις μορφές εργασιακής βίας και παρενόχλησης που εξακολουθούν να απασχολούν τον επαγγελματικό χώρο. Παράλληλα, παρουσιάζονται επιστημονικές προσεγγίσεις που φωτίζουν πτυχές της ζωής των αρχαίων πληθυσμών μέσα από τη μελέτη σκελετικών καταλοίπων και των τραυματισμών τους.

Το τεύχος περιλαμβάνει επίσης **αναφορές σε μνημεία και πρακτικές που αναδεικνύουν τη διαχρονική αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς και τη σημασία της συνεργασίας,** όπως το παράδειγμα του Αγίου Νικολάου Μεσοποτάμου, καθώς και προβληματισμούς γύρω από τη δεοντολογία και τις προκλήσεις της συντήρησης στο πεδίο των τεχνών. Με αυτό το τεύχος, το **Conserva Times** συνεχίζει να αποτελεί έναν χώρο ενημέρωσης, ανταλλαγής γνώσης και προβληματισμού για την κοινότητα των συντηρητών.

Καλή Ανάγνωση!



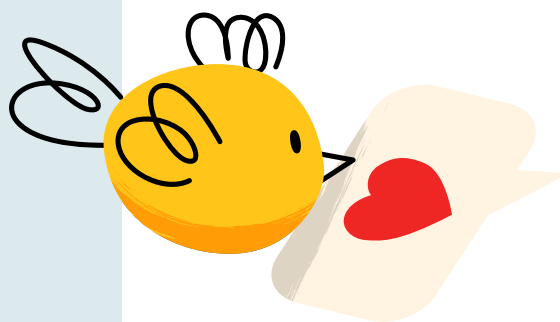
Τα νέα του ΠΑ.Σ.Ε.Σ.Α.Ε.Τ.

Έχει ήδη ξεκινήσει ο δεύτερος κύκλος ομιλιών του Σωματείου μας, με γνώμονα την πεποίθηση ότι η γνώση είναι δύναμη! Ομιλητές από διαφορετικές ειδικότητες μας προσφέρουν παρουσιάσεις με ιδιαίτερο ενδιαφέρον και πολυδιάστατη προσέγγιση σε ζητήματα που αφορούν τον κλάδο μας και όχι μόνο. Μέχρι στιγμής έχουν πραγματοποιηθεί τρεις ομιλίες.



Η πρώτη πραγματοποιήθηκε από τον εργατολόγο του Σωματείου μας, **Χρήστο Κιούλο**, με θέμα το 13ωρο και τα ζητήματα που προκύπτουν από την εφαρμογή του. Ακολούθησε η ομιλία του **Ορφέα Σωτηρίου** με τίτλο «Ο ρόλος των συντηρητών στην πάταξη του φαινομένου της αρχαιοκαπηλίας: νέες ευκαιρίες και διέξοδοι». Ο κύκλος συνεχίστηκε με την ομιλία του **Γιάννη Βερροϊόπουλου**, προέδρου της ΠΕΣΑ, σχετικά με τον Αρχαιολογικό Νόμο.

Παράλληλα, με τους ομιλητές της ημερίδας με τίτλο **«Μορφές εργασιακής βίας και παρενόχλησης» πραγματοποιήθηκε συνάντηση στις 11 Δεκεμβρίου**. Στη συνάντηση αυτή συζητήθηκαν τα συμπεράσματα και τα αποτελέσματα της ημερίδας, καθώς και νέες ιδέες για τη συνέχιση και την περαιτέρω ανάπτυξη αυτής της σημαντικής πρωτοβουλίας. Πρόκειται για ένα ζήτημα διαρκώς επίκαιρο και ιδιαίτερα σημαντικό για όλους τους εργαζόμενους.



Τέλος, έχει δημιουργηθεί ομάδα εργασίας με αντικείμενο τη σύνταξη ειδικής συγγραφής υποχρεώσεων για την εκτίμηση εργατικού κινδύνου. Η πρωτοβουλία αυτή προέκυψε με αφορμή την περσινή διαδικτυακή ομιλία που είχε πραγματοποιηθεί με γιατρό εργασίας και στόχο έχει τη συστηματική προσέγγιση ζητημάτων ασφάλειας και υγείας στο χώρο εργασίας!

Πού παίζει τέχνη;



Μεσολόγγι 1826-2026: Με τα χρώματα του Ντελακρουά

15.03.26 - 30.11.26

Ξενοκρατείου
Αρχαιολογικού
Μουσείου,
Ασ. Φωτήλα 2, 30200
Μεσολόγγι



Μεσολόγγι 1826. 200 χρόνια από την Έξοδο

18.02.26 - 03.05.26

Μουσείο Μπενάκη
Ελληνικού
Πολιτισμού,
Κουμπάρη 1 & Βασ.
Σοφίας, 106 74
Αθήνα



Modern ARTemis Η αρχαία Αμάρυνθος στην Εύβοια

21.04.25 - 03.05.26

Κέντρο Τεχνών
Δήμου Αθηναίων
Βασ. Σοφίας,
Πάρκο Ελευθερίας



**Ο Κόσμος της
Πρωτοπορίας:
Πόλη, Φύση,
Σύμπαν,
Άνθρωπος**

15.04.26 - 27.09.26

Εθνική Πινακοθήκη
– Μουσείο
Αλεξάνδρου
Σούτσου



**Στάθης Λογοθέτης:
Στη γη**

**Ωδή στα πράγματα.
Νίκη Καναγκίνη.
Αναδρομική**

**Γιάννης Χρήστου:
Εναντιοδρομία**

02.04.26 – 08.11.26

ΕΜΣΤ
Εθνικό Μουσείο
Σύγχρονης Τέχνης

**ΜΠΑΡΜΠΑΡΑ
ΚΡΟΥΓΚΕΡ
ΑΤΙΤΛΟ
(ΠΕΡΙΦΟΝΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΡΟΝΗΣΗ)**

**Barbara Kruger:
Untitled (Pride
and Contempt)**

28.04.26 - 01.11.26

Κέντρο Πολιτισμού
Ίδρυμα Σταύρος
Νιάρχος



**Yorgos
Lanthimos:
Photographs**

07.03.26 - 17.05.26

Εκθεσιακός χώρος -1
Στέγη Ιδρύματος
Ωνάση

Μορφές εργασιακής βίας και παρενόχλησης

Από την ημερίδα στη συλλογική δράση

Την Πέμπτη 11 Δεκεμβρίου 2025 πραγματοποιήθηκε η ημερίδα «Μορφές εργασιακής βίας και παρενόχλησης: Ενημέρωση – Αναγνώριση – Αντιμετώπιση», που συνδιοργάνωσαν ο Σύλλογος Συντηρητών Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης (ΣΣΑΕΤΤΕ), η Πανελλήνια Ένωση Συντηρητών Αρχαιοτήτων (ΠΕΣΑ) και το Πανελλήνιο Σωματείο Εργαζομένων στη Συντήρηση Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης (ΠΑΣΕΣΑΕΤ). Η εκδήλωση φιλοξενήθηκε στο CINOBO Opera και μεταδόθηκε διαδικτυακά (είναι διαθέσιμη στον παρακάτω σύνδεσμο [link](#)).

Αρχικά, παρουσιάστηκαν οι θεωρητικές εισηγήσεις του Χρήστου Κιούλου (Δικηγόρος), της Γεωργίας Βαζάκη (Προϊσταμένη του Αυτοτελούς Τμήματος για την παρακολούθηση της βίας και παρενόχλησης στην εργασία της Ανεξάρτητης Αρχής "Επιθεώρηση Εργασία"), της Στέλλας Καψαμπέλη (Κοινωνική Λειτουργός) και της Ελεονώρας Γκουσιάρη (Ψυχολόγος-Ψυχαναλύτρια). Αμέσως μετά ακολούθησε βιωματικό-εργαστηριακό μέρος, επιδιώκοντας όχι μόνο την ενημέρωση αλλά και τη βαθύτερη κατανόηση, με την ενεργή συμμετοχή των εργαζομένων του κλάδου της συντήρησης.

Αφορμή για την διοργάνωση αποτέλεσαν καταγγελίες για παρενοχλητικές συμπεριφορές, που έφτασαν στα Διοικητικά Συμβούλια του Συλλόγου και των Σωματείων.

Παρότι το ισχύον θεσμικό πλαίσιο — με τον **Νόμο 4808/2021** και την κωδικοποίησή του στο **Προεδρικό Διάταγμα 62/2025** — παρέχει βασικά εργαλεία πρόληψης και αντιμετώπισης φαινομένων εργασιακής βίας και παρενόχλησης, η πρακτική εφαρμογή του στην καθημερινότητα δείχνει ότι δεν επαρκεί. Η ουσιαστική κατανόηση του τι συνιστά εργασιακό εκφοβισμό, ηθική ή σεξουαλική παρενόχληση και κατάχρηση εξουσίας, καθώς και η ικανότητα έγκαιρης αναγνώρισης και αντιμετώπισης τέτοιων φαινομένων, παραμένουν κρίσιμες προϋποθέσεις για την προστασία των εργαζομένων.

Οι συζητήσεις μεταξύ των μελών της ομάδας εργασίας για την οργάνωση της ημερίδας, ανέδειξαν ότι, παρά τις διαφορές ηλικίας, φύλου ή εργασιακής σχέσης, **πολλές εμπειρίες ήταν κοινές σε κατά τα άλλα διαφορετικά εργασιακά περιβάλλοντα, όπου καλούνται να εργαστούν άτομα του κλάδου μας**. Ορισμένα προβληματικά χαρακτηριστικά που συναντώνται στον κλάδο των συντηρητών και συντηρητριών, περιλαμβάνουν τον περιορισμένο αριθμό μόνιμων θέσεων, την επικράτηση συμβάσεων ορισμένου χρόνου, τη θεσμική υποτίμηση του κλάδου μας και τις συχνά απαιτητικές ή επισφαλείς συνθήκες εργασίας μας. Επιπλέον, η ομαδική και διεπιστημονική φύση της δουλειάς μας, με τις συχνές μετακινήσεις, τις εναλλαγές συνεργασιών και την συνύπαρξη με επαγγελματίες διαφορετικής θεσμικής θέσης,

δημιουργούν ένα σύνθετο περιβάλλον, μέσα στο οποίο **μπορεί να αναπτυχθούν συμπεριφορές πίεσης, υποτίμησης ή κατάχρησης εξουσίας**. Παράλληλα, οι ευρύτερες **κοινωνικές ανισότητες και τα έμφυλα στερεότυπα** που δυστυχώς υπάρχουν στην ελληνική κοινωνία, διαπερνούν αναπόφευκτα και τον χώρο εργασίας μας.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, τέθηκε ο **στόχος της διοργάνωσης συγκεκριμένης ημερίδας**, ο οποίος ήταν διττός. Αρχικά, επιδιώχθηκε ο **εντοπισμός και η κατανόηση των φαινομένων βίας στην εργασία**, και στη συνέχεια, οι **τρόποι επικοινωνίας και αντιμετώπισής τους εντός ενός ασφαλούς θεσμικού αλλά και συναδελφικού πλαισίου**. Οι στόχοι αυτοί επιτεύχθηκαν σε ικανοποιητικό βαθμό, χάρη στις **διαφωτιστικές παρουσιάσεις των προσκεκλημένων ομιλητριών και ομιλητή της ημερίδας**, ενώ ιδιαίτερα θετική υπήρξε η αποτίμηση του **βιωματικού εργαστηρίου**. Οι συμμετέχοντες και συμμετέχουσες του εργαστηριακού μέρους, κλήθηκαν να ανταλλάξουν σκέψεις, προβληματισμούς και ιδέες διαχείρισης σε συγκεκριμένα σενάρια, μετατρέποντας τη θεωρητική γνώση σε πρακτικό εργαλείο. Ιδιαίτερως ενθαρρυντικό στοιχείο αποτέλεσε η **έμφαση στη συλλογικότητα και στην ενεργή αλληλεγγύη μεταξύ συναδέλφων**, ως **βασικό αντίβαρο** σε φαινόμενα βίας και παρενόχλησης. Καθώς η ανάγκη για εξυγίανση του εργασιακού περιβάλλοντος είναι υπαρκτή, με την πρόληψη φαινομένων εργασιακής βίας και παρενόχλησης να προκρίνεται, οι **ΣΣΑΕΤΤΕ, ΠΕΣΑ και ΠΑΣΕ ΣΑΕΤ** συνεχίζουν με αμείωτο ενδιαφέρον να εργάζονται και να συνεργάζονται προς αυτή την κατεύθυνση.

Στο πλαίσιο αυτό, **προγραμματίζεται νέο εργαστήριο εντός του 2026**, με ενισχυμένο βιωματικό χαρακτήρα. Παράλληλα, δρομολογείται η **δημιουργία εγχειριδίου** το οποίο θα περιλαμβάνει καίριες ερωτήσεις και απαντήσεις για τα φαινόμενα εργασιακής βίας, σε συνεργασία με ειδικούς, καθώς και η διεξαγωγή έρευνας στον κλάδο της συντήρησης ώστε να αποτυπωθεί η έκταση και οι μορφές που λαμβάνει το φαινόμενο. Η εμπειρία της ημερίδας επιβεβαίωσε ότι η **εργασιακή βία δεν είναι ζήτημα μεμονωμένων περιστατικών**, αλλά **συνδέεται με τις ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες και συσχετισμούς που αναπτύσσονται στον χώρο εργασίας**. Ταυτόχρονα, ανέδειξε την επιτακτική **ανάγκη για ενημέρωση, αποσαφήνιση όρων και φαινομένων, ανοιχτό διάλογο, αλληλοϋποστήριξη και συλλογικότητα**. Με γνώση, συνεργασία και συνέπεια, μπορούμε να διαμορφώσουμε ένα επαγγελματικό περιβάλλον πιο ασφαλές, δίκαιο, υγιές και ευχάριστο για όλες και όλους.

Από την Οργανωτική Επιτροπή

*Μαρία Ψαριανού, Γενική Γραμματέας
ΠΑΣΕ ΣΑΕΤ και μέλος ΣΣΑΕΤΤΕ
Καλλιόπη Ορειάνου, Μέλος
ΣΣΑΕΤΤΕ και ΠΑΣΕ ΣΑΕΤ
Ευθυμία Μωραΐτου, Μέλος
ΣΣΑΕΤΤΕ και ΠΑΣΕ ΣΑΕΤ*

«Επιβιώνοντας» στο πεδίο των τεχνών και της δεοντολογίας Συντήρησης

Γράφει ο Κωνσταντίνος Στουπάθης

ΜΑ Μουσειολόγος/ΜΕd Επιστήμων Αγωγής & ΒΑ Συντηρητής Αρχαιοτήτων
Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλεως Αθηνών, Υπ Πολιτισμού

Εξετάζοντας το ζήτημα της εξωστρέφειας, οι επισημάνσεις του Martin (2019) εστιάζουν σε ένα καθεστώς επιχειρηματικών σπουδών των "Σχολών Τεχνών" κατά τη φάση εκπαίδευσης και χειραγώγησης του ατόμου. Μιλούν για τον άγριο ανταγωνισμό των φοιτητών που αποτελεί μέρος μία εκπαιδευτικής στρατηγικής για να προάγουν την ποιότητα της εργασίας τους. Κατά δεύτερο λόγο, το ανθρώπινο κεφάλαιο απαξιώνεται, με την τέχνη να επιβιώνει αλλά τους καλλιτέχνες να μην επιβιώνουν (Καραμπά, Ζευκιλή και Σταθοπούλου, 2018):

Εφόσον ιστορικά ο καλλιτέχνης έχει ενσαρκώσει ένα είδος ελεύθερου πνεύματος, ελευθερίας κινήσεων ενώ περιφέρεται σε αναζήτηση ιδεών που θα μορφοποιήσουν το επόμενο έργο, εδώ έχουμε το μυστικό για την εξέχουσα θέση που καταλαμβάνει πλέον ο καλλιτέχνης στους κόσμους της πολιτικής που χαράσσει η δημιουργική οικονομία (σ.27).

Αντιστοίχως, προς μία μεταμοντέρνα προσέγγιση της επιβίωσης της τέχνης κινούνται οι ισχυρισμοί του Vattimo (2012), ο οποίος επισημαίνει την ανάγκη εγκατάλειψης των μεγάλων αφηγήσεων και υπέρβασης των

Εικόνα 1. Το παράδειγμα των Μαγνητικών πεδίων του Takis που βασίστηκε στα φαινόμενα της Φυσικής με έντονη απήχηση στο εξωτερικό, περισσότερη ίσως και από την Ελλάδα (αρχείο Κ. Στουπάθης 2025). Η αποκατάσταση βασίζεται στην αντικατάσταση των επί μέρους εξαρτημάτων.

προσδοκιών της νεωτερικότητας. Προτάσσει μεταμοντέρνα μία τάση εκμηδενισμού της τέχνης προκειμένου να επαναπροσδιοριστεί οντολογικά η ύπαρξή της στα μουσεία, στις πινακοθήκες, κ.α. Σε αντίθεση με την παράδοση του μοντέρνου που εστίασε στα πρωτοποριακά ρεύματα, το μεταμοντέρνο εστιάζει στην εμπειρία, μία ευκαιρία που δίνεται προκειμένου να αποδεχθεί ο άνθρωπος τον «θάνατο της τέχνης» και όχι μιας συντήρησης που εξασφαλίζει την τακτική επιβίωσή της (Corzo, 1999). Τα αίτια είναι πως η κοινωνία καταναλώνει την τέχνη μέσα από μία μαζική κουλτούρα, ενώ τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τη διανέμουν εις βάρος της αυθεντικότητάς της.

Λαμβάνοντας υπόψιν τις προαναφερόμενες απόψεις και προκειμένου να εξεταστεί πώς οι συντηρητές αντιλαμβάνονται την επαγγελματική τους αποστολή (να παρατείνουν τον κύκλο ζωής των πολιτισμικών αγαθών επ'άπειρον) φαίνεται πως η μεταμοντέρνα συνθήκη ανατροφοδοτείται και από τους ισχυρισμούς του Heidegger όταν στο "Είναι και Χρόνος" θέτει ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα καταστροφής της ιστορίας της οντολογίας-θεμελιώδες μέλημα του ανθρώπου. Η μέριμνα (Ώδε είναι) αποτελεί έκφανση της ανθρώπινης ύπαρξης και υλοποιείται ως «βιομέριμνα, ανθρωπομέριμνα αλλά και ως γνήσια μέριμνα» συνεισφορά και συμβολή σε πολλαπλά πεδία (Κωσταράς, 1991, 11).

Μία άλλη διάσταση της αυτογνωσίας επισημαίνεται κατά την Verbeek (2018) και αφορά την περίοδο των τελευταίων 50 ετών, όταν η εκπαίδευση του συντηρητή εμπλουτίστηκε, στο επίπεδο ανάπτυξης των

ΣΤΟΥΠΑΘΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ



Ο Κωνσταντίνος Στουπάθης αποφοίτησε από το Τμήμα Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης του ΑΤΕΙ Αθήνας (BA), με εξειδίκευση στη συντήρηση έργων σε καβάλτο, ξυλογλυπτικής, φορητών έργων τέχνης, τοιχογραφιών και μουσειακών αρχείων. Είναι κάτοχος μεταπτυχιακού (MA) από το Τμήμα «Μουσειακών Σπουδών» του Πανεπιστημίου Αθηνών, καθώς και δεύτερου μεταπτυχιακού τίτλου (MSc) από το Πανεπιστήμιο Λευκωσίας πάνω στη Μεταμοντέρνα Θεωρία Συντήρησης Σύγχρονης Τέχνης. Από το 1999 εργάζεται στο Υπουργείο Πολιτισμού, έχοντας προσφέρει τις υπηρεσίες του σε σημαντικά μουσεία και εφορείες (Νομισματικό Μουσείο, ΜΕΛΤ, ΕΜΣΤ), ενώ το 2017 εκπροσώπησε το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης στη διεθνή έκθεση «Documenta 14».

πνευματικών και κριτικών δεξιοτήτων του, από τις φυσικές προς τις ανθρωπιστικές επιστήμες. Ειδικά για τη συντήρηση της σύγχρονης τέχνης θεωρεί πως η εκπαίδευση του συντηρητή δεν μπορεί να εμμένει σε τάσεις κάθε εποχής, εκπαιδευτικά ιδρύματα ή εργαστήρια που καθιερώνουν πρωτότυπες λύσεις για το Είναι του έργου αλλά να μεταβεί σε νέες διατυπώσεις και αντιθέσεις, συγκλίσεις-αποκλίσεις απόψεων και πεποιθήσεων. Η συγγραφέας επίσης αναφέρεται στην ανάγκη μύησης του συντηρητή στη φιλοσοφία της οντολογίας που ανέπτυξε ο Genette με το έργο τέχνης να γίνεται "αντιληπτό" ως: 1) τεχνούργημα, προϊόν ανθρώπινης δημιουργίας,



Εικόνα 2. Αλληπάλληλες στρώσεις κρυστάλλων σε δημόσιο γλυπτό: η καινοτομία τεχνική του Δρομέα του Κ.Βαρώτσου (αρχείο Κ Στουπαθ).

Εικόνα 3. Η αφίσσα της έκθεσης Συναντήσεις της Χ.Ακριθάκη στο Μουσείο Μπενάκη αποτύπωσε μοναδικά ενσταντανε των καλλιτεχνών στα ατελιέ τους (αρχείο Κ Στουπαθ).

2) λειτουργικό αντικείμενο ή 3) έργο αισθητικής που προκαλεί την εγρήγορση των ανθρωπίνων συναισθημάτων.

Ως προς την αποκατάσταση, η επίτευξη της ενότητας των αντικειμένων συνάδει με την ενότητα που εμπεριέχει το έργο τέχνης στην πρωταρχική του μορφή, αισθητική ή δομική ενότητα (σωματική και πνευματική αρτιότητα). Κατά αυτόν τον τρόπο, τα σύγχρονα μοντέλα λήψης αποφάσεων συντήρησης της τέχνης τείνουν να υποδείξουν έναν δόκιμο και ενδεδειγμένο τρόπο αντιπαραβολής της ιστορικότητας του αντικειμένου ως προς το αιώνιο, που επιδιώκεται “νομιμοποιώντας” τη διαδικασία συντήρησης και την επιλογή δυνατοτήτων παροχής μέριμνας/αποκατάστασης ως εγχείρημα. Η συντήρηση άλλωστε μπορεί να θεαθεί ως μία πράξη στοχασμού κατά την οποία ο συντηρητής οφείλει να μελετήσει, να τεκμηριώσει το έργο τέχνης -ακόμη και αν είναι από προηγμένα ή ανακυκλώμενα υλικά κατά την Villafranca-Soissins (2018)- και να το αξιολογήσει χωρίς να εκφέρει απόλυτα εξ αρχής την υποκειμενική του άποψη-αλλά να καταλήξει σε λογικά συμπεράσματα. Συγκρίνει μεταμοντέρνα τη μορφολογία, τη δομή ή την απτή κατάσταση του αντικειμένου (καλή, μέτρια ή κακή) σε σχέση με το «Αληθές» του, μέσα από δύο κόσμους: αυτόν της λογικής για την εικόνα/αισθητική του έργου σε σχέση με το "αιωνίως είναι" με τον κόσμο της προσωπικής ζωής (π.χ. βασικές αρχές και αξίες της συντήρησης που πρέπει να αξιολογηθούν σε προσωπικό επίπεδο ή κοινωνικό προβληματισμό), ως μία προσπάθεια ανάκτησης του "γίγνεσθαι" του



έργου τέχνης με το αντικειμενικό να ταυτίζεται με λογικές αρχές της θεμελιωμένης δεοντολογίας συντήρησης αλλά και κριτήρια υποκειμενικά-αυτογνωσίας.

Βιβλιογραφία

- Corzo, A.(1999). *Mortality-Immortality? The Legacy of 20th-Century Art*. LA: Getty Conservation Institute.
- Καραμπά, Ε., Ζευκλή, Δ., & Σταθοπούλου, Γ. (2018). *Η Δημιουργικότητα ως Εργασιακή Μεταρρύθμιση. Η τέχνη θα επιβιώσει, οι καλλιτέχνες όχι*. Πάτρα: Προσωρινή Ακαδημία Τεχνών-Όμπλος.
- Κωσταράς, Φ. Γ. (1991). *Martin Heidegger ο φιλόσοφος της Μέριμνας*. Αθήνα: Γ.Φ. Κωσταράς.
- Martin, C. (2019). "Schools are failing our children. The solution lies in art education. Διαθέσιμο στο <https://www.royalacademy.org.uk/article/magazine-opinion-michael-craig-martin-art-education>
- Vattimo, G. (2012). *Θάνατος ή Παρακμή της Τέχνης*. Αθήνα: Principia.
- Verbeeck, M. (2018). 'There is nothing more practical than a good theory': Conceptual tools for conservation practice. *Studies in Conservation*, 61: sup2, pp.233-240, DOI: 10.1080/00393630.2016.1188647
- Villafranca-Soissins, I. (2018). *The Challenge of Contemporary art. Artwork, conserving and restoring Contemporary art*, 14-20. NY: Marsilio-Michelangelo Foundation.

Πολιτιστική Κληρονομιά και Εθνική Στρατηγική: Η Ελλάδα πέρα από τα Σύνορα.

Γράφει ο Ορφέας - Κωνσταντίνος Σωτηρίου

ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΟΡΦΕΑΣ-ΚΩΝ/ΝΟΣ



Ο Σωτηρίου Ορφέας-Κωνσταντίνος είναι διεθνής εμπειρογνώμονας σε θέματα προστασίας πολιτιστικής κληρονομιάς και καταπολέμησης της αρχαιοκαπηλίας. Είναι αρχαιολόγος, απόφοιτος του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (Πτυχίο και Μεταπτυχιακό) και της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Διοίκησης (26η σειρά). Υπηρέτησε ως αστυνομικός στη Δίωξη Αρχαιοκαπηλίας και έχει συμμετάσχει σε διεθνή προγράμματα προστασίας μνημείων σε περιοχές αυξημένου κινδύνου. Εξειδικεύεται στη διασύνδεση πολιτιστικής κληρονομιάς, δημόσιας διοίκησης και εκπαίδευσης αρχών ασφαλείας.

Η οικονομική κρίση άφησε ανεξίτηλα τα σημάδια της στην Ελληνική κοινωνία και οικονομία. Σύμφωνα με επίσημες πηγές έως σήμερα τουλάχιστον το 25% του ΑΕΠ της χώρας προ κρίσης έχει εξανεμιστεί. Ως συνέπεια, ο δημόσιος διάλογος εδώ και πολλά χρόνια κυριαρχείται από βαρύγδουπες αναφορές σε «μεταρρυθμίσεις», «ανάπτυξη», «νέο μοντέλο διοίκησης» και πολλές ακόμη ευφάνταστες λέξεις και προτάσεις. Οι αριθμοί όμως είναι αμείλικτα σκληροί! Το **brain drain** συνεχίζεται, η ανεργία -έστω και με τα στοιχεία να χρήζουν

ερμηνείας- είναι παρούσα, και μόλις ήρθε ο νέος **Πολυετής Δημοσιονομικός Προγραμματισμός¹! Ο τελευταίος δεν είναι καθόλου αμφίσημος.** Απεναντίας, είναι πολύ ξεκάθαρος. Το Υπουργείο Πολιτισμού -μαζί με μια πλειάδα άλλων Υπουργείων- **θα δεχθεί «γενναίες» περικοπές** στο βωμό της δημοσιονομικής σταθερότητας. Γνωρίζοντας τα τραγικά παθήματα του παρελθόντος κανείς δεν εναντιώνεται στην δημοσιονομική σταθερότητα. Όμως, οι συντηρητές και οι αρχαιολόγοι που βρίσκονται σε αυτό το πλαίσιο;

¹ Πολυετής Δημοσιονομικός Προγραμματισμός 2026-2029 - Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών



Εικόνα 1. Το αρχαίο θέατρο της Απολλωνίας. ©Ορφέας Σωτηρίου, προσωπικό αρχείο.

Εικόνα 2. Πανοραμική άποψη του Ναού του Απόλλωνα της Κυρήνης. ©Ορφέας Σωτηρίου, προσωπικό αρχείο.

Πώς και πού θα απορροφηθούν τόσοι καταρτισμένοι μη-εργαζόμενοι, πως θα δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας ώστε και να προσφέρουν υπηρεσίες αλλά και φόρους ταυτόχρονα στο πολύπαθο Ελληνικό Κράτος; Ποιος είναι ή ποιος θα μπορούσε να είναι ο μακροπρόθεσμος σχεδιασμός της Ελληνικής Πολιτείας και των Οργανισμών του; Ερωτήματα που χρειάζονται απαντήσεις.

Ο βασικός νόμος για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς δίνει την καλύτερη απάντηση στα ερωτήματα που διατυπώσαμε, **φυσικά μόνο αν υπάρξει πολιτική θέληση**. Πιο αναλυτικά, ο νόμος 4858 στην 3η παράγραφο του 1ου άρθρου αναφέρει «**Στο πλαίσιο των κανόνων του διεθνούς δικαίου, το Ελληνικό Κράτος μεριμνά και για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών που προέρχονται από την Ελληνική Επικράτεια οποτεδήποτε και αν απομακρύνθηκαν από αυτήν. Το Ελληνικό Κράτος μεριμνά επίσης στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών που συνδέονται ιστορικά με την Ελλάδα οπουδήποτε και αν βρίσκονται**»². Μέριμνα! Μια -ορθότατα- γενική λέξη η οποία, μπορεί να μεταφραστεί κάλλιστα σε πολλές δράσεις όπως **προστασία, συντήρηση, αξιοποίηση**³ και **εν δυνάμει άπειρες συνεργασίες για το Ελληνικό Κράτος**.

Στον τομέα συντήρησης, αρχαιολογίας και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, σε χώρες όπου υπάρχει «**ιστορική σύνδεση με την Ελλάδα**», δηλαδή από τα Βαλκάνια (**Αλβανία, Βόρεια Μακεδονία, Βουλγαρία,**

Ρουμανία, Μολδαβία) και την περιοχή του Εύξεινου Πόντου (**Ουκρανία, Ρωσία, Γεωργία**), έως τη **Μικρά Ασία και τη Μέση Ανατολή (Τουρκία, Συρία, Ιορδανία, Παλαιστίνη, Λίβανος, Αίγυπτος, Υεμένη)** και ακόμη πιο ανατολικά, στην Κεντρική και Νότια Ασία (Αφγανιστάν, Ουζμπεκιστάν, Τουρκμενιστάν, Τατζικιστάν, Πακιστάν), καθώς και στη Βόρεια Αφρική, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη **Λιβύη**, η Ελλάδα θα μπορούσε να αναπτύξει συστηματική δράση. Οπουδήποτε υπάρχει έστω ένα τεκμήριο ελληνικής παρουσίας — μια επιγραφή, ένα αγγείο, ένα νόμισμα, ένα αρχιτεκτονικό κατάλοιπο, με βάση τον παραπάνω κατάλογο, θα έπρεπε να έχουν γίνει θαύματα!

Για παράδειγμα, στη Λιβύη, ο υπογράφων διετέλεσε κατά τη περίοδο 2022-2025 υπεύθυνος εκπαίδευσης της Λιβυκής Τουριστικής Αστυνομίας και του Τμήματος Αρχαιοτήτων για τις ανάγκες των **Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων EULEAD III, EULEAD III, NAHMI** που είχαν ως κύριο σκοπό την προστασία πέντε χώρων παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς: **Sabratha, Leptis Magna, Κυρήνη, Ghadames και Acacus**. Προς ενημέρωση των αναγνωστών, η ανατολική Λιβύη είναι όλη «ελληνική» μιας και διατηρούνται σοβαρά κατάλοιπα από τις εξής αρχαίες ελληνικές πόλεις:

Ευεσπερίδες-Benghazi, Ταύχειρα-Tocra, Δέρνη-Derna (όπου και τον Σεπτέμβριο του 2023 έγιναν πολλές καταστροφές λόγω της καταιγίδας Daniel), **Αντίπυργος-Tobruk, Νέα Πόλις Θεοδωριάς-Qasr Libya, Ναύσταθμος, Καταβαθμός** (πλέον ανήκει

² Νόμος 4858/2021, ΦΕΚ Α 220/19.11.2021 «Κύρωση Κώδικα νομοθεσίας για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς».

³ Νόμος 4761/2020, ΦΕΚ Α 248/13.12.2020 «Αναδιοργάνωση του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων και μετονομασία του σε Οργανισμό Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων, προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς στο εξωτερικό, ρυθμίσεις για το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης και το μουσείο «Φοίβος Ανωγειανάκης» και άλλες διατάξεις»

Εικόνα 3, 4, 5. Ψηφιδωτά της Ιουστινιάνειας βασιλικής από την Θεοδωριάς. Μουσείο Qasr Libya. ©Ορφές Σωτηρίου, προσωπικό αρχείο.



3

4

5





στην Αίγυπτο, αλλά είναι εντός της επιρροής του Κυρηναϊκού πολιτισμού), **Βαλαγραί-Al Bayda, Απολλωνία-Susa, το επίνειο της Κυρήνης** (Εικ. 1), **Κυρήνη-Shahat** (Εικ. 2).

Οι αρμόδιες αρχές του μουσείου στην **Θεοδωριάς-Qasr Libya** απηύθυναν επανειλημμένες εκκλήσεις για τη συντήρηση του Μουσείου και την διάσωση των εκπληκτικών ψηφιδωτών (Εικ. 3-5). Ο αρχαιολογικός χώρος της Απολλωνίας-Susa χρήζει άμεσης συντήρησης όπως και τα εκθέματα του Μουσείου που γι' αυτό το λόγο παραμένει κλειστό. Όσο για την Κυρήνη, αποτελεί ίσως την πιο **μεγαλοπρεπή** αρχαία ελληνική πόλη με εντυπωσιακά κατάλοιπα και συνεχώς νέες ανακαλύψεις για τις οποίες η συντήρηση είναι κάτι παραπάνω από αναγκαία (Εικ. 6, 7). Μόνο κατά τη διάρκεια της καταιγίδας Daniel στην χαράδρα που χωρίζει τη δυτική Νεκρόπολη και την Ακρόπολη της Κυρήνης εμφανίστηκαν τρία αγάλματα αλλά και νέες εγκαταστάσεις. Στην Λιβύη, η κατάσταση που διαμορφώθηκε μετά την επανάσταση της 17ης Φεβρουαρίου εναντίον του καθεστώτος του Καντάφι, έχει αποδυναμώσει πολλούς τομείς της δημόσιας διοίκησης, συμπεριλαμβανομένης της συντήρησης μνημείων. Τι θα μπορούσε να σημαίνει αυτό; **Πεδίον δόξης λαμπρό για την Ελλάδα και τη συντήρηση!**

Γι' αυτό το λόγο αλλά και στο πλαίσιο της ενίσχυσης των σχέσεων με τους νότιους γείτονες της, η Ευρωπαϊκή Ένωση μέσω εξειδικευμένων προγραμμάτων επιχειρεί να στηρίξει τον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Αντίστοιχα προγράμματα αναμένεται να βγουν για την Κεντρική Ασία στην οποία ο **ελληνισμός** θριάμβευσε μέσω των κατακτήσεων του Μεγάλου Αλεξάνδρου και

στη συνέχεια με την ίσως πιο άγνωστη πτυχή της Ελληνικής ιστορίας, του Ελληνο-Βακτριανού και του Ελληνο-Ινδικού Βασιλείου. **Αλεξάνδρεια η Εσχάτη** (Τατζικιστάν), **Αλεξάνδρεια του Ώξου, Αλεξάνδρεια η Αρία, Αλεξάνδρεια Αραχωσίας, Αλεξάνδρεια Καυκάσου, Αλεξανδρούπολη, Αμφίπολη, Ευκρατιδεία, Δημητριάπολη** (Αφγανιστάν), **Αλεξάνδρεια Μαργιανή/Μέρβ** (Ουζμπεκιστάν), **Τάξιλα, Βουκεφάλα, Νίκαια** (Πακιστάν).

Ναοί, θέατρα, σχολές όπου υπήρξε η ελληνοβουδιστική ώσμωση (Εικ. 8), νομίσματα και αγάλματα περιμένουν είτε να βρεθούν και να πωληθούν στη μαύρη αγορά ενισχύοντας περαιτέρω τις δράσεις του οργανωμένου εγκλήματος, ή να ανασκαφθούν σωστά, να συντηρηθούν, και να βοηθήσουν τις τοπικές κοινωνίες.

Ο ρόλος των συντηρητών σε όλα τα παραπάνω θα έπρεπε να είναι **κ-α-θ-ο-ρ-ι-σ-τ-ι-κ-ό-ς**. Νέες θέσεις εργασίας, νέοι τομείς εξειδίκευσης, νέες πολυετείς συνεργασίες, πρόσκληση σε φορείς του ιδιωτικού τομέα για συμπράξεις, πιθανές νέες μέθοδοι και εργαλεία που μπορεί να προκύψουν από αυτές τις κινήσεις και **πραγματική εξωστρέφεια**. Η ελληνική διπλωματία σε όλο της το μεγαλείο και μάλιστα σε έναν τομέα που υπάρχει η ελάχιστη αντίδραση ή σκεπτικισμός. **Ο επανακαθορισμός του ελληνικού τομέα συντήρησης ως του πιο εξειδικευμένου, οργανωμένου, καινοτόμου στον κόσμο δεν είναι μια φαντασία του δημιουργού του άρθρου αλλά μια υποχρέωση της χώρας προς τους συντηρητές αλλά και μέγιστη υποχρέωση του ειδικού βάρους που πρέπει να έχει η ελληνική πολιτιστική κληρονομιά οπουδήποτε και αν βρίσκεται.**

Lorem ipsum





Άγιος Νικόλαος Μεσοποτάμου: Ένα Βυζαντινό Μνημείο-Γέφυρα Πολιτισμού μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας

Γράφει ο Ιωάννης Αποστολάκης

Στο Μεσοπόταμο της Αλβανίας, μια τοποθεσία με βαθύ ιστορικό αποτύπωμα, ένας από τους πολυτιμότερους αρχιτεκτονικούς θησαυρούς της υστεροβυζαντινής περιόδου ανακτά σταδιακά την παλιά του λάμψη. Ο Ναός του Αγίου Νικολάου, το καθολικό μιας ιστορικής μονής του 13ου αιώνα, αποτελεί

ένα εμβληματικό δείγμα της αρχιτεκτονικής σχολής του Δεσποτάτου της Ηπείρου, η οποία αναπτύχθηκε με επίκεντρο την Άρτα. Στο εσωτερικό του ναού διασώζονται αποσπασματικά τοιχογραφίες, καθώς και εξαιρετικής τέχνης μαρμάρινα μέλη και περίτεχνα μαρμαροθετήματα στο δάπεδο.



Εικόνα 1, 2. Ο Ναός
του Αγίου Νικολάου
στο Μεσopotάμο
(φωτ.: ΕΚΒΜΜ
<https://ekbmm.gr/>)

2

Το Χρονικό και το Πλαίσιο της Συνεργασίας

Η πορεία της συνεργασίας ξεκίνησε τον Σεπτέμβριο του 2021. Τότε, η Πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Κέντρου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων (ΕΚΒΜΜ), **καθηγήτρια Ναταλία Πούλου**, υπέγραψε μνημόνιο συνεργασίας με το Υπουργείο Πολιτισμού της Αλβανίας, με αντικείμενο τη συντήρηση του τοιχογραφικού διακόσμου. Η προσπάθεια αυτή απέκτησε δυναμική μετά τη συνάντηση της Υπουργού Πολιτισμού και Αθλητισμού, **κ. Λίνας Μενδώνη**, με την Αλβανίδα ομόλογό της, **κ. Elva Margariti**, εγκαινιάζοντας μια στενή συνεργασία μεταξύ των δύο κρατών σε ζητήματα πολιτιστικού ενδιαφέροντος.

Σημαντικό να σημειωθεί ότι **το μνημείο είχε αναστηλωθεί πρόσφατα από το Υπουργείο Πολιτισμού της Αλβανίας**. Ωστόσο, οι υπολειπόμενες εργασίες —που αφορούσαν τη συντήρηση των τοιχογραφιών, των δαπέδων και των μαρμάρινων μελών— αναλήφθηκαν από το ΕΚΒΜΜ, με χρηματοδότηση από το ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού.

ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ



Ο Ιωάννης Αποστολάκης είναι τελειόφοιτος του τμήματος Συντήρησης Αρχαιοτήτων & Έργων Τέχνης του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής. Κατέχει άδεια χειριστή ΣμηΕΑ στην πολιτική αεροπορία από το 2022 με εξειδίκευση ως “ Χειριστής ΣμηΕΑ σε εφαρμογές Συντήρησης και Ανάδειξης Αρχαιοτήτων, Έργων Τέχνης και Μνημείων Φυσικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς”. Παράλληλα ασχολείται με την δημιουργία τοιχογραφιών, με συμμετοχή σε διοργανώσεις και δρώμενα, όπως το φεστιβάλ “ Τέχνη Καθ’ Οδόν” 2019 του Δήμου Ηρακλείου. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα άπτονται της συντήρησης τοιχογραφιών και ξύλινων τεχνουργημάτων με έμφαση στις μη καταστρεπτικές μεθόδους τεκμηρίωσης, την εφαρμογή νέων τεχνολογιών στο χώρο της συντήρησης, καθώς και στην αναβίωση παραδοσιακών τεχνικών δημιουργίας.



3



4



6

Επιστημονική Έρευνα και Τεκμηρίωση

Τον Ιούλιο του 2022, κλιμάκιο ειδικών επιστημόνων μετέβη στο μνημείο με επικεφαλής την Διευθύντρια του ΕΚΒΜΜ, **Δρ. Φλώρα Καραγιάννη**. Η ομάδα αποτελούνταν από την αρχαιολόγο **Χαρά Σαρηγιαννίδου** και τους συντηρητές της ΔΣΑΝΜ, **Δρ. Αικατερίνη Ζωή Φτίκου**, **Παναγιώτη Αγγελίδη** και **Αλέξανδρο Λέκκα** υπό τον συντονισμό της **κ. Μαρίας Μερτζάνη** (Προϊσταμένης της Διεύθυνσης Συντήρησης Αρχαίων και Νεότερων Μνημείων του ΥΠΠΟΑ και αναπληρωματικού μέλους του ΔΣ του ΕΚΒΜΜ).

Αφού εξασφαλίστηκε η σχετική άδεια από τις αλβανικές αρχές, πραγματοποιήθηκαν εργασίες τεκμηρίωσης και διερεύνησης της παθολογίας και της τεχνολογίας του διακόσμου, στοιχεία που αξιοποιήθηκαν για την εκπόνηση της μελέτης συντήρησης των διακοσμητικών στοιχείων του Ιερού Ναού.





7



8

Εικόνα 3, 4, 5, 6, 7, 8. Κατά την διάρκεια των εργασιών τεκμηρίωσης και διερεύνησης της παθολογίας και της τεχνολογίας του διακόσμου (φωτ.: ΕΚΒΜ <https://ekbmm.gr/>)



Οι Φάσεις των Εργασιών και οι Σημαντικές Αποκαλύψεις

Η μελέτη συντήρησης συντάχθηκε από τη Διεύθυνση Συντήρησης του ΥΠΠΟΑ για λογαριασμό του ΕΚΒΜΜ. Μετά την έγκρισή της από το Αλβανικό Υπουργείο Πολιτισμού, οι εργασίες ξεκίνησαν να υλοποιούνται σε φάσης:

• Α΄ Φάση (27 Αυγούστου – 20 Σεπτεμβρίου 2024):

Πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές σε όλες τις επιφάνειες μέχρι το ύψος των 8 μέτρων. Έγινε εκτεταμένη αφαίρεση μεταγενέστερων επιχρισμάτων και ασβεστοχρισμάτων, αποκαλύπτοντας τοιχογραφίες σε μεγάλη έκταση (κυρίως στα δυτικά και νότια τμήματα) που δεν ήταν ορατές μέχρι τότε. Παράλληλα εκτελέστηκαν εργασίες οριοθέτησης, στερέωσης και επιφανειακής αφαλάτωσης. Κατά την διάρκεια των εργασιών, εφαρμόστηκαν **μη καταστρεπτικές απεικονιστικές και φασματοσκοπικές μέθοδοι** για τον προσδιορισμό των χρωστικών και διαφόρων χρονολογικών φάσεων, με πολύ ενδιαφέροντα αποτελέσματα.

Εικόνα 9, 10. Α΄ φάση εργασιών
(φωτ.: ΕΚΒΜΜ <https://ekbmm.gr/>)

Εικόνα 11, 12. Κατά την διάρκεια αποκαλύψεων των τοιχογραφιών
(φωτ.: ΕΚΒΜΜ <https://ekbmm.gr/>)





11



12

- **Β΄ Φάση (10 Ιουνίου – 8 Ιουλίου 2025):** Σε συνέχεια της Α΄ φάσης, πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές στην ζώνη των 8 μέτρων και άνω, εκτεταμένες καθαιρέσεις μεταγενέστερων επιχρισμάτων και ασβεστοχρισμάτων, ενώ παράλληλα έγιναν εργασίες οριοθέτησης, στερέωσης και επιφανειακής αφαλάτωσης. Η περίοδος αυτή υπήρξε καθοριστική, καθώς προς μεγάλη έκπληξη εντοπίστηκαν αρκετές τοιχογραφίες **άγνωστες στη μέχρι σήμερα μελέτη του μνημείου**, προκαλώντας τον ενθουσιασμό και την χαρά όλων.

Οι εργασίες συντήρησης προγραμματίζεται να συνεχιστούν και να ολοκληρωθούν πλήρως **εντός του 2026**. Σε κάθε στάδιο οργάνωσης και σχεδιασμού του έργου η συνεργασία του ΕΚΒΜΜ με το Ινστιτούτο

Μνημείων της Αλβανίας υπήρξε υποδειγματική. Παράλληλα, καθοριστική αποδείχθηκε η συμβολή του Δήμου Φοινικαίων στην επίλυση πρακτικών ζητημάτων, ενώ η Ελληνική Πρεσβεία στα Τίρανα και το Γενικό Προξενείο Αργυροκάστρου παρείχαν ουσιαστική υποστήριξη, θωρακίζοντας την επιτυχή εξέλιξη της όλης προσπάθειας. Με την ολοκλήρωση της δεύτερης φάσης, στις 5 Ιουλίου 2025, το μνημείο επισκέφθηκαν η Ελληνίδα Πρέσβης, **κ. Κωνσταντίνα Καμίση**, και ο Γενικός Πρόξενος, **κ. Σωκράτης Σουρβίνος**, συνοδευόμενοι από τον Δήμαρχο Φοινικαίων, **κ. Ρωμαίο Τσάκουλη**, και τη Διευθύντρια του ΕΚΒΜΜ, **Δρ Φλώρα Καραγιάννη**. Όλες οι πλευρές εξήραν το υψηλό επίπεδο του έργου και ευχαρίστησαν την αλβανική πλευρά για την άψογη συνεργασία.

Πηγές: Επίσημα Δελτία Τύπου ΕΚΒΜΜ (2022, 2024, 2025)





14



15



16



17

ΑΠΡΙΛΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2026



18

Εικόνα 18. Κατά την διάρκεια επίσκεψης στο μνημείο από την Ελληνίδα Πρέσβη, κ. Κωνσταντίνα Καμίτση, και το Γενικό Πρόξενο, κ. Σωκράτης Σουρβίνος, συνοδευόμενοι από τον Δήμαρχο Φοινικαίων, κ. Ρωμαίο Τσάκουλη, και τη Διευθύντρια του ΕΚΒΜΜ, Δρ Φλώρα Καραγιάννη. (φωτ.: ΕΚΒΜΜ <https://ekbmm.gr/>)

Πώς οι συνθήκες διαβίωσης «έγραψαν» στο σώμα των αρχαίων πληθυσμών

Γράφει η Δρίβα Βασιλική



Η Βασιλική Δρίβα σπούδασε Αρχαιολογία και Ιστορία της Τέχνης στο ΕΚΠΑ και ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές της σπουδές στο ίδιο πανεπιστήμιο με ειδίκευση στη Μουσειολογία. Εργάζεται ως δημοσιογράφος εστιάζοντας στο εκπαιδευτικό ρεπορτάζ και τα διεθνή νέα.

Η έρευνα που αφορά τον τρόπο θανάτου και τους τραυματισμούς στα αρχαία οστά που εντοπίζονται, αποτελεί απαραίτητο σύμμαχο στην καλύτερη κατανόηση των περιβαλλοντικών, πολιτιστικών και κοινωνικών συνηθειών και συνθηκών.

Οι σκελετικές κακώσεις παρέχουν πλήθος δεδομένων, παρότι συχνή είναι η σύγχυση και η αδυναμία πλήρους αναγνώρισης των αιτιών. Ρόλο παίζει, μεταξύ άλλων, και η ανασκαφική μέθοδος που εφαρμόζεται, καθώς η χρήση εργαλείων όπως φτυαριών και άλλων, μπορεί να προκαλέσουν φθορές που αλλοιώνουν την εικόνα ή προκαλούν αβεβαιότητα.

Οι τραυματισμοί

Οι τραυματισμοί ανάλογα με τον τύπο και το χρονικό και κοινωνικό πλαίσιο αποτελούν δείγμα των συνθηκών διαβίωσης.

Στα αρχαιολογικά ανθρώπινα υπολείμματα συχνόι είναι οι τραυματισμοί, και ειδικότερα τα κατάγματα της κερκίδας και της ωλένης, σε μεγαλύτερο ποσοστό σε σχέση με άλλα οστά. Αυτό δεν σημαίνει, φυσικά, ότι δεν έχουν εντοπιστεί προβλήματα σε άλλα σημεία.

Γενικότερα, τα κατάγματα αυτά, όπως και σήμερα, συμβαίνουν συνήθως στην προσπάθεια του ατόμου να προστατευθεί όταν προκύπτει πτώση, εκτείνοντας τα χέρια του για να στερεωθεί.

Παράλληλα, τα κατάγματα Parry (σε συγκεκριμένα σημεία της κερκίδας ή της ωλένης) είναι αρκετά συχνά και είναι αποτέλεσμα μίας προσπάθειας του ατόμου να αποκρούσει χτύπημα προς το κεφάλι ή το σώμα του.

Κρανία από τα νησιά Santa Barbara Channel, εμφανίζουν κακώσεις που σχετίζονται με τη βία.

Σε δείγματα από την Χαβάη (κατά την περίοδο πριν την επαφή με τους Ευρωπαίους) και την Αυστραλία, τα κατάγματα των αριστερών πήχων εμφανίζονται πιο συχνά από ό,τι στην δεξιά πλευρά. Αυτό παραπέμπει σε μάχες, όπου οι συγκεκριμένοι τραυματισμοί θα μπορούσαν να είχαν δημιουργηθεί είτε από απευθείας χτυπήματα στον πήχη, είτε από χτυπήματα πάνω στην ασπίδα, με αποτέλεσμα να επιβαρυνθεί η ωλένη.

Σε άλλες περιοχές τα κατάγματα του πήχη ή του βραχίονα είναι σπάνια. Αντίθετα, για παράδειγμα, ρωμαιοβρετανικά σκελετικά υπολείμματα από το Cirencester της Αγγλίας, παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά καταγμάτων στα πλευρά, σε άνδρες αλλά και σε γυναίκες, αλλά λίγα κατάγματα άνω άκρων, σε αντίθεση με άλλες χώρες.

Στο Dorset, την ίδια χρονική περίοδο, οι επιστήμονες έχουν εντοπίσει κατάγματα κνήμης-περόνης σε μεγαλύτερο ποσοστό, τραυματισμοί που μπορεί να προήλθαν από αγροτικές δραστηριότητες και μικροατυχήματα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι σε πιο αστικές περιοχές της Βρετανίας, κατά τον 18ο και 19ο αιώνα, τα κατάγματα περιορίζονται σε σημαντικό βαθμό.

Αντίθετη εικόνα δίνουν οι φερόμενοι τυχαίοι τραυματισμοί στον Ισημερινό, οι οποίοι κατά μέρος της προϊστορικής περιόδου ήταν λίγοι, ενώ αυξήθηκαν σε μεγάλο ποσοστό κατά την περίοδο του αποικιακού αστικού πληθυσμού.

Οι τραυματισμοί αυτοί ίσως να σχετίζονται με τους κινδύνους του αστικού βίου, κάτι υπέρ του οποίου συνηγορούν δείγματα του 19ου αιώνα από το Belleville, όπου άνδρες και γυναίκες έφεραν σκελετικά τραύματα από ατυχήματα. Τα ευρήματα αυτά αποτελούν σημαντική απόδειξη των αλλαγών που έφερε η εκβιομηχάνιση.

Συγκρίσεις στο παρελθόν και το παρόν για τους τραυματισμούς

Συγκρίσεις πραγματοποιήθηκαν σε ευρωπαϊκούς σκελετούς από την Νεολιθική εποχή και μετά, και σύγχρονα ευρήματα, βγάζοντας ένας σαφές συμπέρασμα ότι εν γένει οι άνδρες έφεραν πιο συχνά τραυματισμούς από τις γυναίκες.

Όμως, οι γηραιότερες γυναίκες παρουσιάζουν περισσότερα κατάγματα από τους γηραιότερους άνδρες.

Παράλληλα, διαπιστώθηκε ότι οι σύγχρονοι σκελετοί, σε γενικό πλαίσιο, παρουσιάζουν περισσότερα τραύματα από τους αρχαίους πληθυσμούς.

Οι περισσότερες κακώσεις των νεότερων ανδρών δείχνει μεγαλύτερη έκθεση τους σε τραυματισμούς, ενώ τα κατάγματα σε μεγαλύτερο βαθμό στις γηραιότερες γυναίκες αποτελεί απόδειξη, πιθανώς, της οστεοπόρωσης, κυρίως σε γυναίκες μετά την εμμηνόπαυση.

Οι περισσότεροι τραυματισμοί στους σύγχρονους ανθρώπους σχετίζεται σαφώς με την αύξηση κινδύνων που φέρνει η τεχνολογία.

Αρκετά δείγματα από τις ΗΠΑ δημιουργούν επίσης σύγκριση τραυματισμών μεταξύ τροφουσλλεκτών και γεωργών, με τους πρώτους να φέρουν πιο συχνούς τραυματισμούς. Αυτό υποδηλώνει, πιθανώς, ότι οι τροφουσλλέκτες είχαν πιο επικίνδυνο τρόπο ζωής από τους γεωργούς. Εντούτοις τα δείγματα δεν μπορούν να δώσουν σαφείς απαντήσεις.

Προϊστορικοί καλλιεργητές στις νοτιοανατολικές ΗΠΑ, φέρουν πολλά κατάγματα που σχετίζονται με άτομα χαμηλότερης κοινωνικής θέσης. Για παράδειγμα, οι γυναίκες από ανώτερες κοινωνικές θέσεις δεν φέρουν τόσο συχνά κακώσεις λόγω ατυχημάτων. Αντίθετη εικόνα δίνουν τα ανθρώπινα σκελετικά υπολείμματα των ανδρών της ύστερης προϊστορικής περιόδου στο Tennessee, για παράδειγμα, όπου οι άνδρες από υψηλά κοινωνικά στρώματα έχουν περισσότερους τραυματισμούς, σε σχέση με αυτούς από τα κατώτερα.

Η «σιωπηλή» αφήγηση

Η μελέτη των σκελετικών κακώσεων λειτουργεί, τελικά, σαν ένας «σιωπηλός αφηγητής» της ανθρώπινης ιστορίας.

Μέσα από τα κατάγματα, τις φθορές και τα ίχνη βίας, αναδύονται οι καθημερινές πρακτικές, οι κοινωνικές ανισότητες, οι επαγγελματικοί κίνδυνοι και οι μεταβολές που έφερε ο χρόνος και η τεχνολογία.

Από τις προϊστορικές κοινότητες έως τις βιομηχανικές κοινωνίες, το σώμα καταγράφει με ακρίβεια τις συνθήκες ζωής,

αποκαλύπτοντας ότι η εμπειρία του κινδύνου, της εργασίας και της βίας δεν ήταν ποτέ ίδια για όλους.

Έτσι, τα οστά δεν αποτελούν απλώς βιολογικά κατάλοιπα, αλλά πολύτιμα τεκμήρια ενός πολύπλοκου κοινωνικού παρελθόντος, που μας βοηθούν να κατανοήσουμε βαθύτερα όχι μόνο τους αρχαίους ανθρώπους, αλλά και τη δική μας σύγχρονη πραγματικότητα.

Αναγκαίες κρίνονται και οι περαιτέρω μελέτες που θα δώσουν τη δυνατότητα για πιο ξεκάθαρα συμπεράσματα συγκρίσεων σε τοπικό και χρονικό πλαίσιο.

Βιβλιογραφία

Angel, J. L. (1974) *Patterns of fractures from Neolithic to modern times*

Kennedy, K. A. R. (1994) *Identification of sacrificial and massacre victims in archaeological sites: the skeletal evidence*

Larsen, C. S. (2007) *Βιοαρχαιολογία – Ερμηνεύοντας την συμπεριφορά από τον ανθρώπινο σκελετό*, Αθήνα: Εκδόσεις Παρισιάνου

Roberts, C. και Manchester, K. (1995) *The archaeology of disease, Ithaca: Cornell University Press*

Smith, M. O. (1990) *Pattern and frequency of forearm fractures among prehistoric aboriginal populations from the Tennessee Valley, Paper presented, Miami: American Association of Physical Anthropologists*

Webb, S. (1995) *Palaeopathology of Aboriginal Australians: Health and Disease across a Hunter-Gatherer Continent*, Cambridge: Cambridge University Press

Zimmerman, M. R. και Kelley, M. A. (1982) *Atlas of human paleopathology*, New York: Praeger

Εικόνα 1: Άκρα δεξιών κερκίδων: Επουλωμένο κάταγμα στα δεξιά, φυσιολογικό οστό στα αριστερά. Φωτογραφία: Paul Braly

Εικόνα 2: Κατάγματα σε αρχαία οστά σε X-ray. Η Αρχαιολογία των Ανθρώπινων Οστών. Φωτογραφία: ebrary.net



Conserva Times

© 2025 ΠΑ.Σ.Ε.Σ.Α.Ε.Τ. | Με επιφύλαξη παντός
δικαιώματος.

Το παρόν ηλεκτρονικό περιοδικό και το σύνολο του περιεχομένου του (άρθρα, εικόνες, γραφικά, σχέδια, φωτογραφίες κ.ά.) αποτελούν πνευματική ιδιοκτησία του ΠΑ.Σ.Ε.Σ.Α.Ε.Τ. και προστατεύονται από την ελληνική και διεθνή νομοθεσία περί πνευματικής ιδιοκτησίας.

Το περιεχόμενο του περιοδικού διατίθεται με άδεια Creative Commons Αναφορά – Μη Εμπορική Χρήση – Όχι Παράγωγα 4.0 Διεθνές (CC BY-NC-ND 4.0).

Επιτρέπεται η αναπαραγωγή και διανομή μόνο:

- Αναφορά δημιουργού (ΠΑ.Σ.Ε.Σ.Α.Ε.Τ.),
- Μη χρήση για εμπορικούς σκοπούς,
- Καμιά τροποποίηση ή δημιουργία παραγώγων έργων βάσει του περιεχομένου.

Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την άδεια, επισκεφθείτε:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.el>

Για εμπορική χρήση, χορηγίες ή αιτήματα συνεργασίας, επικοινωνήστε στο: pasesaet@gmail.com.



[pasesaet_swmateio](https://www.instagram.com/pasesaet_swmateio)

www.pasesaet.gr